

Η πολυκατοικία ως μυθολογία

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 24/05/2021

Μεγάλη συζήτηση γίνεται τελευταία για τη μεταπολεμική πολυκατοικία στην Ελλάδα. Βιβλία, διατριβές, ερευνητικά προγράμματα, τηλεοπτικά ντοκιμαντέρ, επιχειρούν να εστιάσουν στο ιδιότυπο ελληνικό φαινόμενο της αντιπαροχής και στα χαρακτηριστικά που φαίνεται να το καθιστούν μοναδικό διεθνώς. Είναι όμως αλήθεια; Καταρχάς, μορφές «αντιπαροχής» ανάμεσα σε οικοπεδούχους και σε κατασκευαστές πολυώροφων κτιρίων κατοικίας υπήρχαν μεταπολεμικά και στην Ευρώπη, ιδιαίτερως στις χώρες της ευρωπαϊκής Μεσογείου. Οι ιδιοκτήτες οικοπέδων (συχνά πρώην αγροτεμαχίων) μεταβίβαζαν τα δικαιώματα οικοδόμησης σε εταιρείες, από τις οποίες στη συνέχεια αμείβονταν ή σε χρήμα ή σε είδος, δηλαδή σε διαμερίσματα. Η βασική διαφορά είναι ότι οι κατασκευαστικές εταιρείες διέθεταν εκεί εξ αρχής τα απαραίτητα κεφάλαια για την υλοποίηση των νέων ακινήτων· άλλη διαφορά είναι βέβαια ότι αυτή η οικοδομική διαδικασία δεν μετατράπηκε σε μαζικό φαινόμενο, σε καθολικό δηλαδή και αποκλειστικό τρόπο παραγωγής κατοικίας, όπως συνέβη στην Ελλάδα.

Μια άλλη βασική διαφορά είναι ότι οι ευρωπαϊκές πόλεις με πολεοδομική συγκρότηση και κτιριακό απόθεμα αιώνων, δεν ανοικοδομήθηκαν μαζικά μετά τον πόλεμο, όπως συνέβη με τον βασικό οικιστικό ιστό των δικών μας πόλεων. Εκεί οι νέες, οργανωμένες και μαζικές οικιστικές παρεμβάσεις χωροθετήθηκαν ως επί το πλείστον στις περιφέρειες των πόλεων, δημιουργώντας εκείνους τους ανοίκειους θύλακες «διανυκτέρευσης», οι οποίοι, ευτυχώς, δεν υπάρχουν στην Ελλάδα. Τούτο επίσης καθόρισε τις κοινωνικές διαστρωματώσεις στις ευρωπαϊκές πόλεις και τη σαφή ταξική διάρθρωσή τους, ανάμεσα στο κέντρο και στις περιφέρειές τους. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια η ταξική δομή στη γεωγραφία της πόλης δεν είναι πλέον δεδομένη, καθώς για διάφορους λόγους και κατά περίπτωση, τα κέντρα των πόλεων ή άλλες αστικές περιοχές τους μπορούν να μετατραπούν σε «περιφέρειες» και το αντίστροφο.

Τι είναι όμως η ελληνική πολυκατοικία ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1940, η πολυκατοικία της αντιπαροχής; Είναι ένα φαινόμενο που αξίζει να γίνει αντικείμενο νέας λατρείας; Μέχρι πριν λίγα χρόνια η οδύνη περιοριζόταν αποκλειστικά στις μαρτυρίες του «πάνδημου κλασικισμού», των νεοκλασικών μας που θυσιάζονταν ηρωικά το ένα μετά το άλλο στον βωμό της ανοικοδόμησης και του εκσυγχρονισμού. Ήταν προφανές ότι κάποια στιγμή θα ερχόταν και η σειρά της αγιοποίησης του «πάνδημου μοντερνισμού», δηλαδή της αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα, κάτι που πριν είκοσι ας πούμε χρόνια ήταν ακόμη αδιανόητο, δεδομένης της πάγιας απέχθειας για την «τσιμεντούπολη», και της οδυνηρής νοσταλγίας για τις χαμένες νεοκλασικές μας μνήμες. Δεν μπορούμε να ζούμε, ωστόσο, ως άτομα και ως κοινωνία, δίχως μνήμες, δηλαδή χωρίς ταυτότητα. Αν ο ακάλυπτος και το λιβινγκ ρουμ είναι οι μνήμες μας, με αυτές θα πορευτούμε.

Το οικιστικό απόθεμα των πόλεων μας είναι αποτέλεσμα της ιδιωτικής ενεργοποίησης, καθρέφτης της μεταπολεμικής ανέχειας και του αγώνα για την επιβίωση, της δραματικής εγκατάλειψης της υπαίθρου και της εσωτερικής μετανάστευσης, του πόθου για μια καλύτερη ζωή. Προσδιορίζει αδιάκριτα τον αστικό χώρο, ως διαδικασία και ως εικόνα. Δεν έχει να κάνει με μεγάλα συγκροτήματα αλλά με μικρές μονάδες κατοικίας. Όπως επισημαίνει ο Δημήτρης Αντωνοκάκης στο ωραίο ντοκιμαντέρ του Τζώρτζη Γρηγοράκη για την αθηναϊκή πολυκατοικία (EPT2, Φεβρουάριος 2021), «οι μικρές πολυκατοικίες-μικρές ιδιοκτησίες σαν ψηφίδες γεμίσανε την Αθήνα», σε μικρά οικοδομικά τετράγωνα, σε μικρούς δρόμους του 19ου αιώνα. Φαίνεται σαν ένα ποίημα του Καρυωτάκη. Ενώ προπολεμικά οι εύποροι ιδιοκτήτες γης, συχνά Έλληνες κοσμοπολίτες της διασποράς, εκμεταλλεύονταν και διαχειρίζονταν τα ακίνητα που οι ίδιοι οικοδομούσαν πάνω σε σχέδια αρχιτεκτόνων της επιλογής τους (γι' αυτό και το αξιολογότερο αθηναϊκό απόθεμα μοντέρνων πολυκατοικιών του 1930 στο Κολωνάκι, στα Εξάρχεια, στην Κυψέλη και αλλού), στη μεταπολεμική περίοδο «επινοείται η αντιπαροχή», σύμφωνα με τον εύστοχο ορισμό του Πάνου Δραγώνα στο ίδιο ντοκιμαντέρ: όχι από το κράτος αλλά από την ευρηματικότητα της ανάγκης.

Τρεις είναι οι πρωταγωνιστές αυτού του πρωτοφανούς παραγωγικού κύκλου: ο ευτυχής οικοπεδούχος, ο δραστήριος «εργολάβος» και ο επίδοξος αγοραστής του διαμερίσματος. Ο πρώτος παραδίδει στον δεύτερο τη γη του με αντίτιμο κάποια διαμερίσματα, ο τρίτος χρηματοδοτεί σταδιακά την ανέγερση του ακινήτου προπληρώνοντας με «δόσεις» (μιας και ο εργολάβος δεν διαθέτει συνήθως ίδια κεφάλαια). Με αυτή την ατέρμονη και ιδιοφυή πατέντα παίρνουν μορφή οι πόλεις μας. Όσο για τους «εργολάβους» που, σε αρκετές περιπτώσεις τελείως ανειδίκευτοι, αναλαμβάνουν την υλοποίηση της πόλης αποκομίζοντας τεράστια κέρδη, πρόκειται συχνά για πρώην «μπακάληδες, μανάβηδες, μαυραγορίτες», σύμφωνα με την πλαστική δήλωση ενός κατασκευαστή της εποχής στο ερευνητικό ντοκιμαντέρ «Antiparochi, a short introduction» του Σταύρου Αλιφραγκή και της Κωνσταντίνας Κάλφα (2021).

Το μεγάλο πρόβλημα σε αυτή τη διαδικασία είναι ότι η προφανής επιδίωξη του μεγαλύτερου δυνατού κέρδους οδήγησε στην ακραία ελαχιστοποίηση του κόστους παραγωγής. Κακός σχεδιασμός, μέγιστη εκμετάλλευση, μικροί χώροι, κακές κατασκευές, απουσία υποδομών, μεγιστοποίηση του ιδιωτικού σε βάρος του δημόσιου. Η Αθήνα είναι μια «πόλη με σπίτια», και η πολυκατοικία είναι το κύριο και μοναδικό «δημόσιο κτίριο». Συχνά αναρωτιόμαστε αν η Αθήνα είναι ωραία ή άσχημη, και αν αυτή η ερώτηση έχει νόημα. Η Αθήνα είναι το αποτέλεσμα της απουσίας δημόσιου σχεδιασμού, και του ότι η ιδιωτική πρωτοβουλία αφέθηκε ελεύθερη να δράσει αρμοδίως. Και βέβαια η ιδιωτική πρωτοβουλία ασέληγε. Μια πόλη της εποχής μας, δηλαδή της νεωτερικότητας, δεν μπορεί να είναι ωραία αν δεν διακρίνει κανείς σε αυτήν μια αναγνωρίσιμη σχεδιαστική τάξη. Είναι η τάξη που, στην περίπτωση αυτή, μετατρέπει έναν συγχρωτισμό κατασκευών σε βιώσιμο χώρο. Ποια είναι η αναλογία και η διάταξη δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων, δημόσιων και ιδιωτικών χώρων, δημόσιων και ιδιωτικών λειτουργιών σε μια πόλη όπως η Αθήνα; Αυτή είναι ίσως η σωστή απάντηση απέναντι στο ερώτημα περί αισθητικής της πόλης. Το ζήτημα αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να σχετίζεται και με τα φαινόμενα δυσφορίας, και συνεπώς αστικής έντασης και βίας, τα οποία πιθανότατα παράγονται στις στενάχωρες «ιδιωτικές πόλεις» στις οποίες ζούμε. Είναι άλλωστε συζητήσιμη η μυθολογία περί των δικών μας πολυκατοικιών ως θυλάκων κοινωνικής συνοχής και ανταλλαγής, η μυθολογία δηλαδή περί «οικειότητας» της πολυκατοικίας; μπορεί να συμβαίνει και το αντίθετο. Ούτε επίσης είναι αλήθεια ότι αλλού δεν ευνοούνται κοινωνικές σχέσεις στη «γειτονιά» της πολυκατοικίας. Οι σχέσεις είναι αποτέλεσμα, πέρα από το οικιστικό κέλυφος, της ευρύτερης αντίληψης περί κοινωνικών ανταλλαγών και νοοτροπιών στο εσωτερικό μιας ανθρώπινης κοινότητας.

«Ο χώρος της πολυκατοικίας είναι ο χώρος στον οποίο μάθαμε να ζούμε», συνοψίζει ο Χαράλαμπος Λουιζίδης στο ίδιο αφιέρωμα της ΕΡΤ2. Έτσι είναι ακριβώς. Δείχνει ένας χώρος «μικρός, ασήμαντος, λυπημένος, τυραννικός μα και απέραντα ευγενικός», για να δανειστούμε την ποιητική ανάγνωση του Μάνου Χατζιδάκι. Το νοσταλγικό μας βλέμμα αγκαλιάζει το ασπρόμαυρο σινεμά του 1960 (παρά το ενίοτε ανατριχιαστικό συντηρητικό του περιεχόμενο, αν το δει κανείς λίγο πιο προσεχτικά), αγκαλιάζει το λαϊκό τραγούδι της ίδιας εποχής, αγκαλιάζει και τους τόπους της παιδικής μας μνήμης, δηλαδή τα «δοχεία ζωής» όπου μεγαλώσαμε. Είναι θέμα συλλογικής επιβίωσης. Κάθε μικρή πολυκατοικία είχε μόχθο, περιπέτεια και προσωπική αφοσίωση, και αποτελούσε μια συμπυκνωμένη αφήγηση της κοινωνίας τής ανοικοδόμησης και της αγωνίας για πρόοδο και αποκατάσταση: μια μικρογραφία της μεταπολεμικής Ελλάδας. Αν η πόλη είναι ένα συλλογικό έργο τέχνης, αυτό ήταν το έργο τέχνης που ως «συλλογικότητα», δηλαδή ως κοινωνία και θεσμοί, καταφέραμε να δημιουργήσουμε. Ωστόσο, πέρα από το λυρικό και τρυφερό μας βλέμμα, χρειάζεται σήμερα και ένα βλέμμα στο μέλλον.